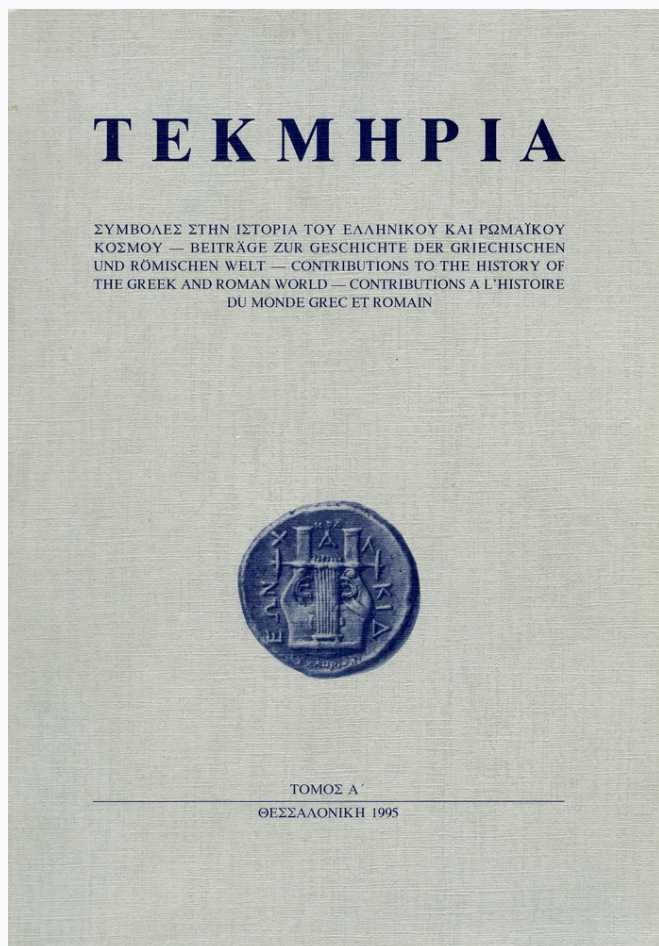

Tekmeria

Vol 1 (1995)

Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἰταλικῶν Auli Avii στὴ
Θεσσαλονίκη: Μὲ ἀφορμὴ μιὰ νέα δίγλωσση
ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.96](https://doi.org/10.12681/tekmeria.96)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (1995). Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἰταλικῶν Auli Avii στὴ Θεσσαλονίκη: Μὲ ἀφορμὴ μιὰ νέα δίγλωσση ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή. *Tekmeria*, 1, 47–65. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.96>

Π. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

Η ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑ ΤΩΝ ΙΤΑΛΙΚΩΝ ΑΥΛΙ ΑΥΪ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ: ΜΕ ΑΦΟΡΜΗ ΜΙΑ ΝΕΑ ΔΙΓΛΩΣΣΗ ΑΝΑΘΗΜΑΤΙΚΗ ΕΠΙΓΡΑΦΗ

Μία από τίς πιό ενδιαφέρουσες πιτυχές τής έρευνας τής κοινωνικῆς Ιστορίας τής Θεσσαλονίκης κατά τήν αρχαιότητα εἶναι ἀσφαλῶς ἐκείνη πού ἀφορᾷ τή ζωή καί τή δράση τῶν μή ἑλληνικῆς καταγωγῆς κατοίκων τῆς, ὅπως λ.χ. τῶν Ἑβραίων¹ ἢ τῶν Ἱταλικῶν. Οἱ τύχες αὐτῆς τῆς τελευταίας πληθυσμιακῆς ομάδας ἦταν φυσικό νά ἀπασχολήσουν ἤδη τόν J. Hatzfeld στό θεμελιῶδες (ἄν καί ἐν μέρει ξεπερασμένο πιά) ἔργο του γιά τοὺς Ἱταλικούς πού ἐγκαταστάθηκαν στίς πόλεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς. Ἐκεῖ ὁ Γάλλος ἐρευνητής, ἀφοῦ καταρχήν διαπίστωνε τήν παντελῆ ἔλλειψη σχετικῶν (ἐπιγραφικῶν καί γραμματειακῶν) μαρτυριῶν γιά τή ρεπουμπλικανική ἐποχή, δεχόταν ὅτι τοῦτο ὀφείλεται ὄχι στήν ἀποσπασματικότητα τῶν πηγῶν, ἀλλά στήν ἀδιαφορία τῶν Ἱταλικῶν νά ἐγκατασταθοῦν στήν Θεσσαλονίκη, ἐπειδή, ὅπως ἐσφαλμένα ὑπέθετε, αὐτῆ ἀπέκτησε λιμένα μόλις τήν ἐποχή τοῦ Μ. Κωνσταντίνου καί ὡς ἐκ τούτου δέν ἦταν μία σημαντική ἐμπορική πόλη.² Μέ

1. Γιά τήν ἑβραϊκή κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. τελευταία P. M. Nigdelis, «Synagoge(n) und Gemeinde der Juden in Thessaloniki: Fragen aufgrund einer jüdischen Grabinschrift der Kaiserzeit», *ZPE* 102 (1994), 297 κ.ἑξ.

2. Βλ. J. Hatzfeld, *Les Trafiquants Italiens dans l'Orient Grec*, Paris 1919, 57. Γιά τήν καθεαυτήν περιέργη καί ἐσφαλμένη ὑπόθεση ὅτι ἡ πόλη ἀπέκτησε λιμένα μόλις ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου βλ. Ριζάκης (Σημ. 6), 512 σημ. 5 ὅπου ἡ σχετική συζήτηση καί ἀκόμη F. Parazoglou, *Les villes de Macédoine à l'époque Romaine*, Paris 1988, 208 ἰδιαίτερα σημ. 125 ὅπου ἐπισημαίνονται τὰ χωρία 37, 9 καί 16 τοῦ ἐδίκτου τοῦ Διοκλητιανοῦ (βλ. S. Laufer, *Diokletians Preisedikt*, Berlin 1971, 201 κ.ἑξ.) ἀπὸ τὰ ὁποῖα προκύπτει ὅτι ἤδη τὸ 301 μ.Χ. ἡ Θεσσαλονίκη διέθετε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικότερα λιμάνια τῆς αὐτοκρατορίας. Τὴν ὑπαρξη (τοῦ λιμανιοῦ) ἀφίνει ἐπίσης νά ἐννοηθεῖ ἡ ἐπιγραφή τοῦ δούμου τῆς Ἀφροδείτης Ἐπιτευξιδίας, ἑνὸς συλλόγου ἐμπόρων καί ναυτικῶν, πού μπορεῖ νά χρονολογηθεῖ τὸ ἀργότερο τὸ 265 π.Χ. ἢ τὸ ἐνωρίτερο (καί μᾶλλον πιθανότερο, λόγω τοῦ σχήματος τῶν γραμμάτων) τὸ 90/1 μ.Χ.· βλ. E. Vutiras, *Berufs- und Kultverein, ein dōmos in Thessaloniki*, *ZPE* 90, 1992, 87-96 ἰδιαίτερα 90 κ.ἑξ. Ὁ ἐμπορικός χαρακτήρας τῆς πόλης καί ἡ ὑπαρξη ἑνὸς σημαντικοῦ λιμανιοῦ σέ αὐτὴν κατά τὸν 2. αἰ. μ.Χ. συνάγεται ἐξάλλου, ἀπὸ δύο χωρία ἰσάριθμων ἔργων τοῦ Γαληνοῦ τὰ ὁποῖα δέν ἔχουν προσεχθεῖ στήν ἔρευνα. Στὸ πρῶτο (14. 77 [ἔκδ. C. G. Kühn]) πού ἀφορᾷ τὴν ἐμπορία τοῦ πετροσέλινου παρῆχεται ἡ ἐξῆς ἐνδιαφέρουσα

ζωή καί ἡ δράση τῶν μελῶν τῆς κοινότητος αὐτῆς καί συνακόλουθα ἡ ἱστορία τῆς φωτίστηκαν ἀκόμη περισσότερο χάρις σέ μιὰ πρόσφατη μελέτη πού ἀξιοποίησε τό σύνολο τοῦ ἀξιόλογου σχετικοῦ (ἐπιγραφικοῦ) ὑλικοῦ τό ὅποιο εἶχε στό μεταξὺ συγκεντρωθεῖ. Σέ σχέση μέ τίς ἀπαρχές τῆς κοινότητος μάλιστα ἡ μελέτη διαπίστωνε ὅτι, ἀντίθετα ἀπό ὅ,τι πίστευε ὁ Hatzfeld, οἱ πρῶτες ἐγκαταστάσεις μεμονωμένων *Ῥωμαίων* στή Θεσσαλονίκη θά ἔπρεπε νά χρονολογηθοῦν μετά τόν Μιθριδατικό πόλεμο κατά τά τελευταῖα κυρίως χρόνια τῆς ρεπουμπλικανικῆς ἐποχῆς.⁶

μεταξὺ τῶν ἐτῶν 35-39 μ.Χ. (γιά τίς ἀλλεπάλληλες ἐπαναχρονολογήσεις τῆς ἐπιγραφῆς βλ. L. Robert, «Les inscriptions de Thessalonique», *RPh* 1974, 215 —πρῶτο τρίτο τοῦ 1. αἰ. μ.Χ.— καί ὁ J. Touratsoglou, *Die Münzstätte von Thessaloniki in der römischen Kaiserzeit*, Berlin - N. York 1988 [AMGS, XII], 10 σημ. 41 πρβλ. SEG 38, 691 —μεταξὺ τῶν ἐτῶν 35-9). Τελευταῖα ὁ H. Lee Hendrix πού ξαναμελέτησε τήν ἐπιγραφή στό πλαίσιο τῆς διδ. διατριβῆς του *Thessalonicians honor Romans*, Diss. Harvard 1984, 366-386 προτείνει γιά τούς στίχους 5-7 τῆς ἐπιγραφῆς τίς συμπληρώσεις ...Γαῖον / Ἰουλίον [Ῥομητάλκου Ἡερέως Διός //⁵ Ἐλευθερίου Ζωῖλον ? τοῦ Ζιωῖλου, / φήσει δ[έ Λυσιπόνου ? τῶν θεῶν] ... καί, ἀφοῦ ταυτίζει τόν ἱερέα τοῦ Διός Ἐλευθερίου μέ τόν πολιτάρχη Ζωῖλον τοῦ Ζωῖλου τοῦ Λυσιπόνου τῆς προαναφερθεῖσης ἀναθηματικῆς ἐπιγραφῆς *IG X 2 1, 133* τοῦ γνωστοῦ δυνάστη τῶν Θρακῶν Γ. Ἰουλίου Ρομητάλκῃ δέχεται τήν ἴδια χρονολόγηση καί γιά τήν ἀναθηματική ἐπιγραφή *IG X 2 1, 32*. Οἱ προτεινόμενες συμπληρώσεις τοῦ ὀνόματος τοῦ ἱερέως εἶναι, ὡστόσο, προβληματικές· καί τοῦτο ὄχι μόνο γιατί τό ὄνομα τοῦ ἱερέως σώζεται πολύ ἀποσπασματικά ἀλλά καί ἐπειδὴ α) τό ὄνομα Ζωῖλος εἶναι πολύ σύνθετος στίς ἐπιγραφές τῆς Θεσσαλονίκης καί β) τό ὄνομα τοῦ πατέρα τοῦ πολιτάρχη τῆς *IG X, 2 1, 133* μέ τόν ὅποιο ὁ H. Lee Hendrix θέλει νά ταυτίσει τόν ἱερέα εἶναι Ζωῖλος καί ὄχι Λυσιπόνος. Ὁ ἴδιος μελετητής, δ.π., 41, προτείνει ἐπίσης τίς ἀκόλουθες συμπληρώσεις γιά τήν ἀποσπασματικά σωζόμενη ἐπιγραφή *IG X 2 1, 33*, στήν ὁποία ἐπίσης ἀναφέρονται συμπραγματευόμενοι: [Ἡ πόλις ? καί οἱ] συμπραγμα[τευόμενοι καί οἱ / παροικούντες? Ῥωμαῖοι ^{vv} [M. Ἀντωνίω?]/[καί Γ. Καίσαρι [ἦ ε] ὑεργέ[ταις καί σωτήρσι?], ἐνῶ ὁ Edson παραιτεῖται ἀπό ὁποιαδήποτε συμπλήρωση καί περιορίζεται νά χρονολογήσει καί τήν ἐπιγραφή αὐτή πρὶν ἀπό τά τέλη τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. Ἡ ἐξαιρετικά ἀποσπασματική κατάστασή της δέν παρέχει, κατά τή γνώμη μου, καμία δυνατότητα γιά πειστική συμπλήρωσή της.

6. Ἄ. Δ. Ριζάκης, «Ἡ Κοινότητα τῶν Συμπραγματευομένων Ρωμαίων τῆς Θεσσαλονίκης καί ἡ ρωμαϊκή οἰκονομική διεύθυνση στήν Μακεδονία», *Ἀρχαία Μακεδονία* IV 1983, Θεσσαλονίκη 1986, 511 κ.ἑξ. ἰδιαίτερα 514-5. Στό δικαιολογημένο αὐτό συμπέρασμα κατέληξε στηριζόμενος στίς ἐξῆς κυρίως ἐπιγραφές: Ch. Avezou - Ch. Picard, *Inscriptions de Macédoine et Thrace*, *BCH* 37 (1913), 125-7 καί 131-4 (γιά τή σχετική βιβλιογραφία βλ. Ἄ. Ριζάκης, δ.π., σημ. 13), *IG X 2 1, 124* (a. 42-32 ante Chr.) καί 113 (ca. 23-22 ante)· γιά τίς ἄλλες ἐπιγραφικές μαρτυρίες τῆς ρεπουμπλικανικῆς ἐποχῆς βλ. Ἄ. Ριζάκης, δ.π. 515, σημ. 12-18. Τά χωρία τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κικέρωνα μέ τόν Ἀττικό ἀπό τή Θεσσαλονίκη, στά ὁποία ἀναφέρονται ἀπελευθεροῦ ἐπιφανῶν Ρωμαίων, ὅπως λ.χ. κάποιος Caecilius Trypho, πιθανότατα ἀπελευθερός τοῦ Ἰππέα καί τραπεζίτη Q. Caecilius (βλ. Ad Att. III, 8), καί ἕνας ἀπελευθερός τοῦ Κράσ-

Τά ελάχιστα νέα επιγραφικά εύρηματα πού σχετίζονται μέ τίς πρώτες φάσεις τής ιστορίας τής Ιταλικής κοινότητας τής πόλης⁷ ὄχι μόνο ἐνισχύουν τό συμπέρασμα αὐτό, ἀλλά παράλληλα δείχνουν ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν Ἰταλικῆς καταγωγῆς μόνιμα ἐγκατεστημένων μεταναστῶν στή Θεσσαλονίκη κατά τά τέλη τής ρεπουμπλικανικῆς ἢ τίς ἀρχές τής αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς θά πρέπει νά ἦταν μεγαλύτερος ἀπό ὅ,τι συνήθως ὑποθέτουμε ἐξ αἰτίας τής ἔλλειψης μαρτυριῶν. Τήν ἀφορμή γιά τήν τελευταία αὐτή παρατήρηση δίνει μία δίγλωσση (συνταγμένη στά λατινικά καί ἑλληνικά) ἀναθηματική ἐπιγραφή (τέλη τοῦ 1. αἰ. π.Χ. / ἀρχές τοῦ 1. αἰ. μ.Χ.) πού δημοσιεύτηκε πρόσφατα καί στήν ὁποία καταγράφονται οἱ εὐεργεσίες μιᾶς Ἰταλικῆς ὀνόματι *Avia A.f. Posilla*, δηλ. ἡ ἐπισκευή τοῦ τοπικοῦ ναοῦ τῆς Ἴσιδος καί ἡ κατασκευή σέ αὐτόν ἑνός προναοῦ:⁸ καί μόνο τό γεγονός ὅτι στήν ἐπιγραφή χρησιμοποιεῖται παράλληλα μέ τήν ἑλληνική ἢ λατινική, προφανῶς γιά νά γνωστοποιηθοῦν οἱ εὐεργεσίες σέ ὄσο τό δυνατό εὐρύτερο κοινό, προϋποθέτει ὅτι ὁ ἀριθμός τῶν Ἰταλικῶν τῆς Θεσσαλονίκης στήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου, ὅποτε καί ἔδρασε ἡ ἀναθέτρια, θά πρέπει νά ὑπῆρξε σημαντικός.

Ἡ δημοσιευόμενη ἐδῶ γιά πρώτη φορά δίγλωσση (ἑλληνικά-λατινικά) ἀναθηματική ἐπιγραφή τῆς ἴδιας πλούσιας Ἰταλικῆς, στήν ὁποία ἀποτυπώνονται ἀνάλογες εὐεργεσίες τῆς πρὸς τήν πόλη, ἀποτελεῖ ἕνα διαφωτιστικό κείμενο ἀπό πολλές ἀπόψεις, κυρίως ὁμως ἐπειδή συνιστᾶ μία ἀκόμη ἀσφαλῆ ἀφετηρία γιά τήν μελέτη τῆς ζωῆς τῶν πρώτων Ἰταλικῶν στήν πόλη καί τῶν δεσμῶν πού ἀνέπτυξαν μέ τή νέα τους πατρίδα. Ἰδιαίτερη σημασία προσλαμβάνει, ὥστόσο, καί ἐξαιτίας τῆς γλωσσικῆς μορφῆς στήν ὁποία εἶναι συντεταγμένη: οἱ δίγλωσσες ἰδιωτικές ἀναθηματικές ἐπιγραφές Ἰταλικῶν τόσο στή Θεσσαλονίκη⁹ ὅσο καί στίς ἄλλες πόλεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς

σου (βλ. ὀπ.π., III, 15) δέν παρέχουν καμία βέβαιη πληροφορία σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τοῦς Ἰταλικούς τῆς Θεσσαλονίκης, ἐφόσον δέν εἶναι σαφές ἂν τά πρόσωπα αὐτά εἶχαν ἐγκατασταθεῖ μόνιμα στήν πόλη· βλ. ἦδη J. Hatzfeld (Σημ. 2), 57, σημ. 1.

7. Ἐκτός τῶν δύο δίγλωσσων ἀναθηματικῶν ἐπιγραφῶν τῆς Πόσιλλας μέ τίς ἐγκαταστάσεις τῶν Ἰταλικῶν κατά τήν ρεπουμπλικανική ἐποχή συνδέεται μιᾶ ἀκόμη δίγλωσση ἀναθηματική ἐπιγραφή τοῦ 1. αἰ. π.Χ. βλ. παρακάτω σημ. 31.

8. Ἐ. Τρακοσοπούλου, Ἀπό τήν κοινωνία τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλονίκης, *Ἀρχαία Μακεδονία* V 1988, Θεσσαλονίκη 1994 τόμ. III, 1542: *A Isi / Posilla Avia A(uli) f(ilia) / aedem reficium(dam) / et pronaium faci / undum cur(avit) de suo // B Εἰσιδι / Πόσιλλα Ἀυία / Αἴλου θυγάτηρ τόν / ναόν ἐπεσκεύασεν / καί τὸ προναῖον ἐπόη/σεν ἐκ τοῦ ἰδίου.* Ἡ ἐπιγραφή βρέθηκε στό δυτικό νεκροταφεῖο τῆς πόλης.

9. Ἀπό τήν Θεσσαλονίκη μού εἶναι γνωστές οἱ ἑξῆς δίγλωσσες ἀναθηματικές ἐπιγραφές: *IG X 2 1, 380* (τοῦ 2. αἰ. μ.Χ.), 666 (τοῦ 2./3. αἰ. μ.Χ.) 723 (τοῦ 2./3. αἰ. μ.Χ.), 878 (τοῦ 1. αἰ. π.Χ.): *Ἀρχ. Δελτ.* 23, 1968, Χρονικ. 326 (= *AE* 1972, 563 πρβλ. *Bull. épigr.* 1970, 368): *Ἀρχ. Δελτ.* 24, 1969, Χρονικ. 300 (= *AE* 1982, 856): καί ἡ ἀναφερόμενη στήν προηγούμενη σημείωση ἐπιγραφή. Γιά τήν χρήση τῆς λατινικῆς

εἶναι σπάνιες καί, ὅσο τουλάχιστον γνωρίζω, πρόκειται γιά τήν πρώτη περίπτωση ὅπου τό ἴδιο πρόσωπο συντάσσει δύο ἀναθήματα μέ διαφορετική σειρά γλωσσῶν, προφανῶς ἐσκεμμένα, ὅπως ἀναλυτικά θά συζητηθεῖ παρακάτω (βλ. σ. 112f.).¹⁰

* * *

Ἡ νέα ἐπιγραφή περισυλλεγή τυχαῖα στά Λουτρά Σέδες καί εἰδικότερα στή θέση τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν τῆς περιόδου τῆς τουρκοκρατίας, τά ὅποια σώζονται ὡς σήμερα,¹¹ εἶναι δέ γραμμένη πάνω στήν πρόσθια πλευρά ἑνός μπλόκ μαρμάρου.¹² Τό κείμενό της ἔχει ὡς ἑξῆς (βλ. φωτ. ἀρ. 1):

- Αὐτοκράτορι Καίσαρι θεοῦ υἱῶι
Σεβαστῶι καί Ἡρακλεῖ καί τῆι πόλει
Ἄυία Αὔλου θυγάτηρ Πόσιλλα τόν*
4 *ναόν καί τὰ θερμά καί τήν δεξαμενήν
καί τ[ᾶ]ς περει[κειμέν]ας σ[τ]ῶς τῶι ὕδατι ἐκ τοῦ ἰδίου*
- Imp • Caesari • Divi • f • Pont • Max
et Herculi et civitati Thessalonicensium
- 8 Avia A. F. Posilla • aedem • aquas piscinam • et
porticus circa piscinam ^{vacat} de suo

Τό ἀξίωμα τοῦ pontifex maximus πού φέρει ὁ Αὔγουστος δείχνει ὅτι ἡ

στήν ἐπαρχία τῆς Μακεδονίας βλ. τελευταῖα A. Rizakis, *Le grec face au latin. La paysage linguistique dans la peninsule balkanique sous l'empire*, *Comm. Hum. Litt* 104, 1994, 381 κ.ἑξ. ὅπου καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

10. Γιά τή σειρά τῶν γλωσσῶν στίς δίγλωσσες συνταγμένες στά λατινικά καί ἑλληνικά ἐπιγραφές βλ. F. Zilken, *De Inscriptionibus Latinis Graecis Bilinguibus Quaestiones Selectae*, Bonnæ 1909, 63 κ.ἑξ. (de ordine linguarum) καί V. Bassler, *Die griechisch-lateinisch bilinguen Inschriften*, Prag 1934, 31 κ.ἑξ. καί J. Touloumakos, *Bilingue Weihinschriften*, (βλ. παρακάτω σ' αὐτόν τόν τόμο).

11. Γιά τά λουτρά αὐτά βλ. Γ. Βελένης καί ἄλλοι, *Κτίρια ἱστορικοῦ ἐνδιαφέροντος σέ ἱαματικές λουτρικές ἐγκαταστάσεις τοῦ βορειοελλαδικοῦ χώρου*, 2. *Συνέδριο γιά τὰ Θερμομεταλλικά Νερά*, Θεσσαλονίκη 1990, 484-500 ἰδιαίτερα 490-1. Τόν καθ. κ. Γ. Βελένη πού ἐντόπισε τήν ἐπιγραφή καί μοῦ παρέσχε τήν πληροφορία εὐχαριστῶ καί ἀπό τή θέση αὐτή.

12. Ἡ ἐπιγραφή φυλάσσεται στό Μουσεῖο τῆς Θεσσαλονίκης μέ Ἄρ. Εὐρετηρίου 15167. Οἱ διαστάσεις τοῦ μπλόκ εἶναι 0,41 μ. ὕψος, 0,96 μ. πλάτος καί 0,23 μ. πάχος. Τό ὕψος τῶν γραμμάτων κυμαίνεται μεταξύ 0,040 μ. καί 0,025 μ. Οἱ πρότοι στίχοι τόσο τοῦ ἑλληνικοῦ ὅσο καί τοῦ λατινικοῦ κειμένου, ὅπου ἀναφέρεται τό ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορα, εἶναι γραμμένοι μέ τά μεγαλύτερα γράμματα. Τά διάστιχα κυμαίνονται ἀπό 0,015 μ. ἕως 0,010 μ. Μεταξὺ τῶν δύο κειμένων παρεμβάλλεται κενός χώρος 0,030 μ. Τήν Ἐφορο τῆς ἸΣΤ' Ἐφορίας Προϊστορικῶν καί Κλασικῶν Ἀρχαιοτήτων κ. Ἰ. Βοκοτοπούλου (†) εὐχαριστῶ γιά τήν ἄδεια δημοσίευσης τῆς ἐπιγραφῆς.

δραστηριότητα της Πόσιλλας θά πρέπει νά χρονολογηθεῖ μεταξύ τοῦ 12 π.Χ. καί τοῦ 14 μ.Χ.¹³

Ὅπως συμβαίνει καί μέ ἄλλες δίγλωσσες ἐπιγραφές οἱ τίτλοι καί τά ἀξιώματα τοῦ αὐτοκράτορα μεταγράφονται στό ἑλληνικό κείμενο πλήρως, ἐνῶ στό λατινικό ἀποδίδονται μέ συντομογραφίες. Ἀξιοπρόσεκτη εἶναι ἡ παράλειψη τοῦ ἀξιώματος τοῦ *pontifex maximus* ἀπό τό ἑλληνικό κείμενο, γιά τό ὅποιο, ὡστόσο, μοῦ εἶναι δύσκολο νά βρῶ μιᾶ ἀναγκαστική ἐρμηνεία. Μεταξύ τῶν δίγλωσσων ἐπιγραφῶν τῆς ἐποχῆς τοῦ Αὐγούστου ἀπό ἄλλες πόλεις ἐντοπίζονται τόσο παραδείγματα μέ τήν ἑλληνική ἀπόδοση ἀρχιερεὺς μέγιστος ὅσο καί παραδείγματα χωρὶς αὐτή, ὅπως συμβαίνει λ.χ. μέ δύο ἐπιγραφές ἀπό τήν Ἔφεσο.¹⁴ Οἱ διαφοροποιήσεις θά μποροῦσαν συνεπῶς νά ὀφείλονται στή σχολαστικότητα τοῦ συντάκτη τοῦ ἐκάστοτε κειμένου, πού πάντως δέν φαίνεται νά χαρακτηρίζει τή δική μας περίπτωση, ἂν κρίνουμε ἀπό τό ὅτι ἀκόμη καί στή λατινική ἐκδοχή παραλείπονται ἐπίσημοι τίτλοι καί ἀξιώματα τοῦ Αὐγούστου, ὅπως π.χ. *tribunus plebis* ἢ *imperator*.

Ἡ σημασία τοῦ νέου εὐρήματος ὡς πηγῆς γιά τήν ἱστορία τῆς οἰκογένειας τῶν Αννίων καί γενικότερα τῆς κοινότητος τῶν Ἰταλικῶν τῆς πόλης θά μᾶς ἀπασχολήσουν παρακάτω. Προηγουμένως θά πρέπει νά συζητηθοῦν δύο

13. Βλ. D. Kienast, *Römische Kaisertabelle*, Darmstadt 1990, 64.

14. Βλ. π.χ. *I. Ephesos*, 1522 (τοῦ 6/5 π.Χ.): *Imp. Caesar Divi f. Aug. cos. XII. tr pl. XVIII. pontifex / maximus ex reditu Dianae fanum et Augusteum muro / muniendum curavit C. Asinio [Gallo pro cos.], curatore / Sex Lartidio leg. / Αὐτοκράτωρ Καῖσαρ θεοῦ υἱὸς Σεβαστὸς ὑπατος τὸ ιβ', δημορχικῆς ἐξουσίας τὸ ιή // [ἐκ] τῶν ἱερῶν τῆς θεοῦ προσόδων τὸν vac νεῶ vac καὶ τὸ Σεβαστῆον τιχισθῆναι προενοήθη / ἐπὶ ἀνθυπάτου Γαίου Ἀσινίου Γάλλου ἐπιμελεία Σέξτου Λαρτιδίου προεβουτοῦ (ἀποκατάσταση τοῦ περιβόλου τοῦ Ἀρτεμείου ἀπὸ τὸν Αὐγούστο) καὶ D. Knibbe - M. Büyükkolancı, *JÖAI* 59, 1989, Hauptblatt, 43-5 = SEG 1989, 1210 (τοῦ 11-14 μ.Χ.): *Basilicam Dianae Ephesiae et Imp. Caesari divi f. / Augusto pontifici maximo tribunicia potestate XXX... / cos. XIII imp. XX patri patriae et Tiberio Caesari Augusti / f. tribunicia potestate ... cos. II imp. ... et civitati / Ephesiorum C. Sextilius P. f. Vot(uria) Pollio cum Ofillia A. f. / Cor(elia) Bassa uxore sua et C. Ofillio A. f. Cor(nelia) Proculo f. // suo ceterisque libereis suis d.s.p. faciendum curavit / Βασιλικὴν στοάν Ἀρτέμιδι Ἐφεσίου καὶ αὐτοκράτορι Καῖσαρι Θεοῦ / υἱῶν Σεβαστῶ ἀρχιερεὶ μεγίστῳ, δημορχικῆς ἐξουσίας τὸ λ', ὑπάτῳ τὸ / ιγ', αὐτοκράτορι τὸ κ', πατρὶ πατρίδος καὶ Τιβερίου Καίσαρι Σεβαστοῦ υἱῶν / κλπ. - Ὁ καθ. F. Gschnitzer, τὸν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τὴν πρότασή του, θεωρεῖ ὅτι ἡ αἰτία γιά τὴν παράλειψη τοῦ ἀξιώματος στή νέα ἐπιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ σέ τεχνικούς λόγους καί εἰδικότερα σέ σφάλμα τοῦ χαρακτῆ ὁ ὁποῖος γράφοντας τὴν τελευταία συλλαβὴ τῆς λέξης *Sebastoi* ἐξέλαβε ὅτι ἔγραψε τὴν τελευταία συλλαβὴ τῆς λέξης *megistos*, μέ ἀποτέλεσμα νά παραλείψει τὸν τίτλο ἀρχιερεὺς μέγιστος πού ὑπῆρχε στό ἀρχικό κείμενο. Τά παράλληλα ἀπὸ τὴν Ἔφεσο δείχνουν, ὡστόσο, ὅτι ἡ παράλειψη τῶν τίτλων ἢ τῶν ἀξιωμάτων στίς δίγλωσσες ἐπιγραφές θά πρέπει νά ἀποδοθεῖ σέ γενικότερους συνειδητούς λόγους.**

προβλήματα πού θέτουν τά δεδομένα τῆς ἐπιγραφῆς. Τό πρῶτο ἀφορᾷ τό εἶδος καί τή χρήση τῶν δαπανηρῶν κατασκευῶν τῆς πλούσιας Ἰταλικῆς, τό δεύτερο τή στάση τῆς ἀπέναντι στό ἑλληνικό περιβάλλον καί τά κίνητρα τῶν δωρεῶν τῆς. Ὅρισμένες περαιτέρω παρατηρήσεις πού προκύπτουν ἀπό τήν ἐρμηνεία τοῦ εὐρήματος καί ἀφοροῦν τήν τοπική ἱστορία τῆς Θεσσαλονίκης, εἰδικότερα δέ τό πολυζητημένο πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Θέρμης καί ἐκεῖνο τῶν ὀρίων τοῦ κυριαρχικοῦ χώρου τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης θά συζητηθοῦν σέ ἐπίμετρο στό τέλος τῆς ἐργασίας.

* * *

Σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τό εἶδος τῶν οἰκοδομικῶν ἔργων πού χρηματοδότησε ἡ Πόσιλλα θά πρέπει ἐξαρχῆς νά διευκρινισθεῖ ὅτι αὐτά συνδέονταν μέ θερμές-ιαματικές πηγές. Τοῦτο προκύπτει καταρχήν ἀπό τή λέξη *θερμά* ἢ ὅποια φέρει τήν παραπάνω σημασία (μόνη τῆς ἢ ἀπό κοινοῦ μέ τίς λέξεις *ἕδατα*, *λουτρά*) σέ γραμματειακές καί ἐπιγραφικές μαρτυρίες. Ἐτσι λ.χ. τή χρησιμοποιοῦν ὁ Ἀριστοτέλης, ὁ Στράβων καί ὁ Πλούταρχος, δταν ἀναφέρονται στά ιαματικά λουτρά τῆς Αἰδηψοῦ¹⁵ ἢ ὁ συντάκτης τῆς γνωστῆς ἐπιστολῆς πού ἀπέστειλε ὁ Ρωμαῖος αὐτοκράτωρ Ἀδριανός στήν Προῦσα τῆς Βιθυνίας μεταξῦ τοῦ 119-138 μ.Χ., γιά νά περιορισθοῦμε σέ ὀρισμένα μόνο παραδείγματα.¹⁶ Ἡ σημασία αὐτή ἐπιβεβαιώνεται, ἄλλωστε, καί ἀπό τή λατινική ἀπόδοση *aquas*, μέ τήν ὅποια δηλώνονται στή λατινική γραμματεία οἱ ιαματικές πηγές.¹⁷

Ὅτι τά ἀναφερόμενα στήν ἐπιγραφή κτίσματα συνδέονται μέ θερμές ιαματικές πηγές προκύπτει ἐπίσης ἀπό τό ὄνομα τοῦ Ἡρακλῆ στόν ὁποῖο παράλληλα μέ τόν αὐτοκράτορα Αὐγουστο καί τήν πόλη τά ἀναθέτει ἡ Πόσιλλα. Τήν ἀνάθεση δικαιολογεῖ τό ὅτι ὁ Ἡρακλῆς ὑπῆρξε μεταξύ ἄλλων

15. Βλ. Ἀριστοτέλ., *Μετεωρ.* 336 α (*διό καί τὰ θερμά τὰ περὶ τὴν Αἰδηψὸν ...*); Στράβων, 9, 425 (*κεῖται δὲ κατὰ Αἰδηψὸν τῆς Εὐβοίας, ὅπου τὰ θερμά τὰ Ἡρακλέους...*) καί Πλούταρχος, Σύλλας, 26 (*διαπλεύσας οὖν [sc. Σύλλας] εἰς Αἰδηψὸν ἐχρήτο τοῖς θερμοῖς ὕδασι...*), πρβλ. τήν ἐπιτάφια ἐπιγραφή τοῦ Διογενιανοῦ ἀπὸ τῆς Νεικομήδειας IG XII 9, 1240, ὅπου λέγεται *...παρήμην θερμοῖς λουτρῶσασθαι Αἰδέμου*.

16. Βλ. *I. Prusa ad Olymptum*, ἀρ. 4 πρβλ. τήν ἐπιτάφια ἐπιγραφή τοῦ Ἐρμογένη ἀπὸ τῆς Προῦσα IG II/III² 10116 (= *I. Prusa ad Olymptum* σ. 66) τοῦ 2./3. αἰ. μ.Χ. στ. 3-4 (*Προῦσα δὲ πατρίς / ἢ Νυμφῶν νεόθ]εν θερμά λουτρά χέει*). Ὡς θερμά ὕδατα ἀναφέρονται ἐπίσης τὰ ιαματικά ὕδατα τῆς Παντάλιας στό γνωστό αἶτημα τοῦ χωριοῦ τῶν Σκαπτόπαρων (Θράκη) πρὸς τόν Γορδιανό τόν Γ' τό 238 μ.Χ. βλ. τελευταία P. Herrmann, *Hilferufe aus römischen Provinzen*, Hamburg 1990 (Sitzung der Joachim Jungius-Gesellschaft d. Wiss. e.v. Hamburg, 9, 1990 Hef 4), 18, στ. 24 καί 51. Γιά μιά χρήσιμη ἐπισκόπηση τῶν ἀρχαιολογικῶν καί γραπτῶν μαρτυριῶν πού ἀναφέρονται σέ ιαματικές πηγές κατὰ τήν ἀρχαιότητα βλ. A. Krug, *Heilkunst und Heilkult. Medizin in der Antike*, München 1985, 172-187.

17. Βλ. TLL s.v. *aquae* 3 a (*fontana*).

προστάτης τῶν θερμῶν πηγῶν καί λουτρῶν, ὅπως συνάγεται λ.χ. ἀπό τῆς λαματικές πηγές τῶν Θερμοπυλῶν ἢ τῆς Αἰδηψοῦ, γιά τῆς ὁποῖες μάλιστα ὁ Στράβων χρησιμοποιεῖ τήν ἔκφραση *τά θερμά τὰ Ἡρακλέους*.¹⁸ Στόν ἴδιο θεό θά πρέπει νά εἶχε ἀφιερῶσει ἢ ἀναθέτρια καί τόν ναό πού ἔχτισε στό χῶρο τῶν πηγῶν. Ἄσαφές εἶναι, ὡστόσο, ἂν ἐπρόκειτο γιά ἓνα ναό ἢ γιά ἓνα παρεκκλήσι, ὅπως μᾶς ἐπιτρέπουν νά ὑποθέσουμε ὀρισμένες γραμματειακές μαρτυρίες τῶν ὄρων ναός καί *aedes* ἀντίστοιχα.¹⁹

Ὅσον ἀφορᾷ τήν χρήση τῶν ἐπιμέρους κτισμάτων πού ἀναθέτει ἡ Πόσιλλα εἶναι δύσκολο νά καταλήξει κανεῖς σέ βέβαια συμπεράσματα, ἐφόσον δέν διαθέτουμε ἀρχαιολογικά κατάλοιπα γιά τήν ταύτισή τους, θά μπορούσαν ὁμως νά διατυπωθοῦν ὀρισμένες ὑποθέσεις. Ἔτσι λ.χ. τό γεγονός ὅτι ἡ λέξη *δεξαμενή* χρησιμοποιεῖται ἀπό συγγραφεῖς τῆς αὐτοκρατορικής ἐποχῆς μέ τήν ἔννοια τοῦ λουτήρα (τῆς πισίνας) λαματικῶν λουτρῶν, καθιστᾷ πιθανότερη τήν ἄποψη ὅτι ἐδῶ ἔχουμε νά κάνουμε μέ μία πισίνα (*calida piscina*) παρά μέ μία κιστέρνα. Τό κτίσμα θά μπορούσε μέ τήν ἔννοια αὐτή νά παραλληλισθεῖ πρὸς τῆς *κολυμβήθρες* πού ἔχτισε ὁ Ἡρώδης ὁ Ἀττικὸς στίς λαματικές πηγές τῶν Θερμοπυλῶν.²⁰ Μιά τέτοια ἐρμηνεία ἐνισχύει ἐξάλλου τό ὅτι ἡ δεξαμενή ἀποτελοῦσε ἀναπόσπαστο οἰκοδομικὸ σύνολο μέ τῆς ἀναφερόμενες στήν ἐπιγραφή στοές, ὅπως σαφῶς προκύπτει ἀπό τήν ἔκφραση ...*τῆς περικειμένης*²¹ *στοάς τῶν ὕδατι* ἰδιαίτερα δέ τήν λατινική ἀπόδοσή της *porticus circa piscinam*. Γιά τόν λόγο αὐτό εἶναι προτιμότερο νά ὑποθεθεῖ ὅτι αὐτές οἱ τελευταῖες χρησιμοποιοῦνταν γιά τήν ἀναψυχή καί ξεκούραση τῶν λουομένων παρά γιά ἄλλους λόγους, λ.χ. τήν στέγαση καταστημάτων, ὅπως μαθαίνουμε ὅτι συνέβαινε μέ τῆς στοές πού ἔχτισε σέ ἰδιόκτητο ἀγρόκτημα, γειτονικό μέ τὰ δημόσια λουτρά τῆς γενέτειράς του, ὁ Δίων Χρυσόστομος.²²

18. Βλ. Ἡρόδοτος, 8, 176, 3 γιά τῆς Θερμοπύλες, ὅπου ἀναφέρεται βωμός τοῦ Ἡρακλῆ, καί Στράβων, 9, 425 γιά τήν Αἰδηψό. Γιά ἄλλες μαρτυρίες πού ἀποδεικνύουν τή σύνδεση τῆς λατρείας τοῦ Ἡρακλῆ μέ θερμές-λαματικές πηγές βλ. Th. Corsten, *I. Apameia (Bithynien) und Phylai* (IK, 32), 138-140, 151-2 καί J. H. Croon, *Hot Springs and Healing Gods, Mnemosyne* 20, 1967, 225-245, ὅπου ἐξετάζονται παράλληλα οἱ λόγοι τῆς ὀσμης σύνδεσης τῆς λατρείας τοῦ Ἀσκληπιοῦ μέ θερμές-λαματικές πηγές.

19. Βλ. ἀντίστοιχα *LSJ* ⁹ s.v. καί *TLL* s.v.

20. Γιά τήν ὀρολογία καί τῆς σχετικές μαρτυρίες βλ. τελευταῖα I. Nielsen, *Thermae et Balnea. The Architectural and Cultural History of Roman Public Baths*, Århus 1990, 155 s.v. *piscina*. Γιά τήν εὐεργεσία τοῦ Ἡρώδη τοῦ Ἀττικῶν βλ. Φιλόστρατος, Βίοι Σοφιστῶν 2, 1, 5 σ. 59, 30-32 Κ πβλ. W. Ameling, *Herodes Atticus*, Heidelberg 1983 τόμ. I, 90.

21. Γιά τή συμπλήρωση βλ. *IGR* III, 364: ...*τὸν ναὸν καὶ τὰ ἀγάλματα, σὺν τοῖς περικειμέναις στοαῖς καὶ ἐργαστηρίοις καὶ [παντὶ κόσμῳ καθιερώσαντες ἀνέθηκαν]* ἀπὸ τήν Λυκία τοῦ 2. αἰ. μ.Χ.

22. Βλ. Δίων Χρυσόστομος, 46, 9: ...*ὅτι νῆ Δία τὰς στοὰς ἐπὶ τῶν θερμῶν*

Θά μπορούσαμε βέβαια νά ἀναρωτηθοῦμε περαιτέρω ἂν τὰ παραπάνω κτίσματα, πού προφανῶς βρίσκονταν μέσα σέ ἰδιόκτητο κτῆμα τῆς πλούσιας Ἱταλικῆς (βλ. παρακάτω) ἀποτελοῦσαν τόν κύριο πυρῆνα εὐρύτερων ἐγκαταστάσεων οἱ ὁποῖες εἶχαν ἀνεγερθεῖ στό κτῆμα αὐτό. Ἐνα τέτοιο ἐρώτημα ὑποβάλλει κυρίως τό γεγονός ὅτι κτίσματα ὅπως ἡ δεξαμενὴ (piscina) ἢ οἱ στοές (porticus) εἶναι χαρακτηριστικά ἀθλητικῶν ἐγκαταστάσεων γνωστῶν μέ τόν ὄρο *campus*. Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτοῦ τοῦ εἴδους πού ὄχι σπάνια ἰδρῦονταν ἢ ὀργανώνονταν ἀπό ἰδιῶτες σέ ἐλεύθερα οἰκόπεδα ἐντός ἢ ἐκτός τῶν τειχῶν μᾶς πόλης μαρτυροῦνται, ἀπό ὄσο γνωρίζω, μόνο σέ πόλεις τῆς Ἱταλίας καί τῆς Δύσης ἥδη ἀπό τήν ὑστερη ρεπουμπλικανικὴ ἐποχὴ.²³ Ἐντούτοις τό ὅτι στήν σχολιαζόμενη ἐπιγραφὴ δέν γίνεται ρητὰ λόγος γιά *campus*, ὅπως σέ ὄλα τὰ σχετικὰ λατινικά ἐπιγραφικά κείμενα, περιορίζει κατά πολύ τήν πιθανότητα ἡ οἰκογένεια τῶν Avii νά ὀργάνωσε καί νά χάρισε στήν πόλη τῆς Θεσσαλονίκης ἕνα *campus* παρόμοιο μέ αὐτὰ πού γνωρίζουμε ἀπό τίς πόλεις τῆς Ἱταλίας καί τῆς Δύσης.²⁴

*ἄφοδομήκκα καί ἐργαστήρια· τοῦτο γάρ ἐστίν ὁ φασιν ἔνιοι ἀδικεῖσθαι ὑπ' ἐμοῦ τὴν πόλιν. καί τινα πῶποτε ἢ ὑμεῖς ἢ ἄλλος τις ἀνθρώπων ἐμέμψατο ἐν ἀγρῷ αὐτοῦ οἰκίαν οἰκοδομοῦντα; ...καίτοι πέντε μυριάδων ἐώνημαι τό χωρίον, τῷ παντὶ πλείονος τιμῆς τῆς ἀξίας. Τὰ καταστήματα αὐτὰ εἶναι προφανές ὅτι ἐκμεταλλεῦνται ὁ ἴδιος ὁ Δίων, γεγονός πού προκάλεσε καί τίς ἀντιδράσεις τῶν συμπατριωτῶν του βλ. C. P. Jones, *The Roman World of Dio Chrysostom*, Cambridge Massachusetts 1978, 7.*

23. Γιά τίς σχετικές ἐπιγραφικές καί ἀρχαιολογικές μαρτυρίες βλ. ἐνδεικτικὰ τίς ἐργασίες τῶν H. Devijver - F. van Wonterghem, «Der 'campus' der römischen Städte in Italien und im Westen», *ZPE* 54, 1984, 195-206, «Neue Belege zum 'campus' der römischen Städte in Italien und im Westen», *ZPE* 60, 1985, 147-158 καί τελευταῖα «The 'campus' in the urban organisation of Africa and Sardinia: two examples Carthage and Carales», *L'Africa romana. Atti del X convegno di studio Oristano, 11- 13 dicembre 1992*, 1035-1060.

24. Μέ ἀνάλογες ἐγκαταστάσεις θά ἦταν ἐπίσης παρακινδυνευμένο νά συνδεθεῖ τό τοπωνύμιο τῆς Θεσσαλονίκης «Κάμπος» πού παραδίδεται προφορικὰ ἤδη ἀπό τὸν 19. αἰ., ἐφόσον ἡ ἐρμηνεία του εἶναι προβληματική. Σύμφωνα μέ ὀρισμένους ἐρευνητές ἡ λέξη δήλωνε ἀπλῶς τὰ πεδινὰ τμήματα τῆς πόλης κατ' ἀντιδιαστολή προφανῶς πρὸς τὴν Ἄνω πόλη βλ. π.χ. Δ. Δημητριάδη, *Τοπογραφία τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς Τουρκοκρατίας 1430-1912*, Θεσσαλονίκη 1983, 17 ἰδιαίτερα σημ. 22. Ἀντίθετα ὁ Γ. Θεοχαρίδης, «Ὁ ναός τῶν Ἀσωμάτων καί ἡ Rotonda τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Θεσσαλονίκης», *Ἑλληνικά* 13, 1954, 26-7 καί *Μακεδονικά* 15, 1975, 376 θεωρεῖ ὅτι ὁ «Κάμπος» ἦταν συνοικία γύρω ἀπὸ τὴν Ροτόντα στό ὄνομα τῆς ὁποίας ὑποκρύπτεται ἡ ἀνάμνηση ἐνός *campus martius*, δηλ. ἐνός πεδίου στρατιωτικῶν ἀσκήσεων ἐκτός τῶν τειχῶν τῆς πόλης, καί ὅτι στὴ θέση του κτίσθηκε ἀργότερα τό Γαλεριανό συγκροτήμα γεγονός πού προκάλεσε τὴν μετατόπιση τοῦ ἀνατολικῶν τείχους τῆς Θεσσαλονίκης. Τὴν ἄποψη του Θεοχαρίδη προεκτείνει τελευταῖα ὁ M. Vitti, *Τὸ πολεοδομικὸ σχέδιο τῆς Ἀρχαίας Θεσσαλονίκης καί ἡ ἐξέλιξή του*, ἀδμ. Διδ. διατρ. Θεσσαλονίκη 1990, 48 ὑποθέτοντας ὅτι αὐτὴ ἡ ἔδαφικὴ ἔκταση ὀριοθετήθηκε κατὰ

Οί αναφερόμενες στή νέα επιγραφή ευεργεσίες της Πόσιλλας καθώς και εκείνες της επισκευής και επέκτασης του ναού της Ίσιδος για τίς όποιες κάνει λόγο ή άλλη ήδη δημοσιευμένη αναθηματική επιγραφή της πλούσιας Ίταλικής (βλ. παραπάνω) θέτουν τό πρόβλημα της στάσης της απέναντι στό ελληνικό περιβάλλον και τών κινήτρων πού τήν ώθησαν, προκειμένου νά προβεί sé αυτές τίς δωρεές. Ἡ θεραπευτική χρήση τών λαματικών λουτρῶν ἀφενός και ή σημασία του ναού της Ίσιδος για τήν Θεσσαλονίκη²⁵ ἀφετέρου ἀφήνουν ἀσφαλῶς νά διαφανεί τό ἐνδιαφέρον της πρὸς τήν πόλη και τούς πολίτες της και μέ τήν ἐννοια αὐτή ή συμπεριφορά της Πόσιλλας θά μπορούσε νά θεωρηθεῖ ἀνάλογη πρὸς τήν συμπεριφορά ἄλλων Ίταλικῶν πού στά χρόνια του Αὐγούστου συνέβαλαν μέ τόν πλοῦτο τους στήν ἀνοικοδόμηση και τόν ἐξωραϊσμό τών πόλεων, ὅπου ἦταν μόνιμα ἐγκατεστημένοι. Τέτοιες λ.χ. εἶναι οἱ περιπτώσεις τών *Ρωμαίων* της Μεσσηνίας, πού μεταξύ τών ἐτῶν 15 π.Χ. και 14 μ.Χ. προσέφεραν διάφορα σημαντικά χρηματικά ποσά για τήν ἐπισκευή δημοσίων κτηρίων,²⁶ ή του L. Vaccius L. f. Labeo πού τήν ἴδια περίπου ἐποχή (2 π.Χ.-14 μ.Χ.) κατασκεύασε στή μικρασιατική Κύμη ἕνα βαλανεῖο για τούς νέους της πόλης, παραχώρησε ἕνα κτήμα για τή συντήρησή του και ἐπισκεύασε τό γυμνάσιό της.²⁷ Ἡ πιό ἐντυπωσιακή περίπτωση εἶναι ἀσφαλῶς ἐκείνη της οἰκογένειας τών Sextilii στήν Ἐφεσο, πιθανόν μεταναστῶν ἀπό τή Δῆλο, πού μεταξύ του 11 και του 14 μ.Χ. κατασκεύασαν ἕνα ὑδραγωγεῖο και τήν περίφημη βασιλική στοά στή βόρεια πλευρά της ἀγορᾶς της πόλης.²⁸

Θά μπορούσε βέβαια νά ἀναρωτηθεῖ κανεῖς ἂν οἱ ευεργεσίες της Πόσιλλας δέν ἀποτελοῦσαν ἀπλᾶ και μόνο ἔκφραση του προσωπικοῦ της ἐνδιαφέροντος πρὸς τήν πόλη, ἀλλά παράλληλα ἀπέβλεπαν στό νά μετριάσουν τίς ἀρνητικές ἐντυπώσεις πού προκάλεσαν στήν τοπική κοινωνία της Θεσσαλονίκης ἐνδεχόμενες συγκρούσεις της οἰκογένειας τών Αννί μέ ὀρισμένους κύ-

τήν παραμονή του στρατοῦ του Πομπηίου στή Θεσσαλονίκη. Τήν ἐρμηνεία του Θεοχαρίδη θεωρεῖ ἀμφίβολη μεταξύ τών ἄλλων ὁ J.-H. Spieser, *Thessalonique et ses monuments du IVe au Ve siècle. Contributions à l' étude d' une ville paléochrétienne*, Paris 1984, 53 σημ. 155, κυρίως ἐπειδή προϋποθέτει μετατόπιση της γραμμῆς του τείχους.

25. Βλ. F. Dunand, *Le culte d' Isis dans le bassin oriental de la Méditerranée*, Brill 1973, 52 κ.ξξ, ὅπου οἱ σχετικές μαρτυρίες.

26. Βλ. L. Migeotte, «Réparation de monuments publics à Messène au temps d' Auguste», *BCH* 109, 1985, 605.

27. Βλ. I. Kyme, 19.

28. Στίς σχετικές δίγλωσσες ἐπιγραφές δηλώνεται ὅτι τά μνημειώδη ἔργα ἀφιερῶνταν στήν προστάτιδα θεά της Ἐφέσου, τήν Ἄρτεμη, τόν Αὐγουστο και τόν δῆμο τών Ἐφεσίων. Τή δράση της οἰκογένειας τήν ἐποχή αὐτή μαρτυροῦν οἱ ἐξῆς ἐπιγραφές: I. *Ephesos*, 402, 404-7, 3092 και *SEG* 1989, 1210 (= D. Knibbe - M. Büyükkolancı, *JÖAI* 59, 1989, *Hauptblatt*, 43-5).

κλους τῆς ἡ ἀκόμη καί τίς ἀρχές τῆς πόλης. Ἀπό ἐπιστολές καί λόγους τοῦ Κικέρωνα γνωρίζουμε ὅτι στή τέλη τῆς ρεπουμπλικανικῆς ἐποχῆς σέ πόλεις τῆς Μ. Ἀσίας σημειώθηκαν πράγματι ἐντάσεις μεταξύ Ἰταλικῶν καί μεμονωμένων κατοίκων ἢ τῶν ἀρχῶν τους, ἐπειδή οἱ Ἰταλικοὶ ἐπέμεναν νά κατάσχουν ὑποθηκευμένα κτήματα τῶν τελευταίων λόγω ἀδυναμίας τους νά τοὺς ἐπιστρέψουν ὑψηλότοκα δάνεια πού τοὺς εἶχαν χορηγήσει.²⁹ Ὅτι μεταξύ τῶν Ἰταλικῶν τῆς Θεσσαλονίκης θά πρέπει νά συμπεριλαμβάνονταν καί πρόσωπα πού ἀσκοῦσαν τραπεζιτικές καί χρηματοδοτικές δραστηριότητες εἶναι μία εὐλογία ὑπόθεση λόγω τοῦ ἐμπορικοῦ χαρακτῆρα τῆς πόλης καί ἔχει ἦδη διατυπωθεῖ γιά τά μέλη τῆς οἰκογένειας τῶν Arustii, τοὺς ὁποίους μάλιστα ὁ Μ. Rostovtzeff συνέκρινε πρός τοὺς διαβόητους τραπεζίτες πού ἔδρασαν στήν νότια Ἑλλάδα κατά τήν ὕστερη ρεπουμπλικανική ἐποχή, δηλ. τοὺς Cloatii (Γύθειο τῆς Λακωνίας) καί τοὺς Aufidii Bassi (Ἀθήνα, Δῆλος καί Τήνος).³⁰ Ὡστόσο μέ τά στοιχεῖα πού μᾶς παρέχουν τά δύο νέα ἐπιγραφικά εὐρήματα δέν μπορεῖ νά συναχθεῖ ἄν καί σέ ποιό βαθμό ὁ ἀναμφίβολα σημαντικός πλοῦτος τῆς Πόσιλλας³¹ καί κατ' ἐπέκταση τῆς οἰκογένειας τῶν Avii προέκυψε τουλάχιστον ἓν μέρος ἀπό τέτοιου εἶδους ἐπαγγελματικές δραστηριότητες, πολύ περισσότερο μάλιστα πού τίποτε δέν ἀποκλείει τό μοναδικό γνωστό ἀκίνητό τῆς, δηλ. τό κτήμα μέ τίς ἰαματικές πηγές πού δωρίζει στήν πόλη, νά ἀποκτήθηκε μέ κανονική ἀγορά, χάρη στό προνόμιο τῆς ἐγκτήσεως γῆς πού θά εἶχε παραχωρήσει στήν οἰκογένεια ἡ πόλη, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καί ἀλλοῦ.³²

Ὅπως καί ἄν ἔχει πάντως τό πρᾶγμα τά αἰσθήματα πού ἀνέπτυξε ἡ

29. Βλ. ἐνδεικτικά T. R. S. Broughton, «Roman Landholding in Asia Minor», *TAPhA* 65 (1934), 210 κ.ἑξ. καί τελευταῖα R. Bernhardt, *Polis und römische Herrschaft in der späten Republik* (149-31 v.Chr.), Berlin - N. York, 196. Ἀξίζει νά σημειωθεῖ ὅτι ὀρισμένες ἀπό τίς πόλεις αὐτές ἦσαν civitates liberae, ὅπως ἡ Θεσσαλονίκη (βλ. J. Touratsoglou [Σημ. 5], 6 σημ. 10 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία), γεγονός πού δημιουργοῦσε ἐμπλοκές, λόγω τῶν ἰδιαίτερων προνομίων τῶν πόλεων αὐτῶν, καί ἐπεμβάσεις τῶν ἀνθυπάτων.

30. Βλ. *The Social and Economic History of Hellenistic World II*, Oxford 1953², 764.

31. Ὅτι ὁ πλοῦτος αὐτός πού ἀβίαστα συνάγεται ἀπό τίς ἀναφερόμενες εὐεργεσίες ἀνῆκε στήν Πόσιλλα προκύπτει ἀπό τήν ἔκφραση ἐκ τοῦ ἰδίου πού ἀπαντᾷ καί στίς δύο ἀναθηματικές ἐπιγραφές τῆς. Τά νομικά προβλήματα πού συνδέονται μέ τή φράση αὐτή εἶναι γνωστά γιά νά συζητηθοῦν ἐδῶ ἐκ νέου βλ. σχετικά R. van Bremen, «Women and Wealth», στόν συλλογικό τόμο A. Cameron - A. Kuhrt, *Images of Women in Antiquity*, London - Camberra 1983, 230. Γιά τήν οἰκοδομική δραστηριότητα γυναικῶν σέ ἄλλες πόλεις τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, ὅπως λ.χ. τήν Ἐφεσο βλ. G. M. Rogers, *The Constructions of Women at Ephesos*, *ZPE* 90, 1992, 215 κ.ἑξ.

32. Βλ. ἐνδεικτικά J. Hatzfeld (Σημ. 2), 299 κ.ἑξ. καί τελευταῖα R. Bernhardt (Σημ. 25) 264.

Πόσιλλα με τήν πάροδο του χρόνου απέναντι στο ελληνικό περιβάλλον της φαίνεται ότι κάθε άλλο παρά έχθρικά ήσαν. Τή διαπίστωση αυτή επιτρέπει έμμεσα και ή μελέτη τής γλωσσικής μορφής των δίγλωσσων αναθηματικών επιγραφών της. Έντύπωση προκαλεί ειδικότερα ή άλλαγή στή σειρά των γλωσσών στις όποιες είναι συνταγμένες: αντίθετα δηλ. προς τήν επιγραφή τή σχετιζόμενη με τίς ευεργεσίες προς τόν ναό τής Ίσιδος, στή νέα τό ελληνικό κείμενο προηγείται του λατινικού. Τοῦτο συνιστά μία απόκλιση, εφόσον οι Ίταλικοί προτάσσουν κατά κανόνα στις δίγλωσσες επιγραφές τους τήν λατινική τής ελληνικής.³³ Η έπιλογή αυτή, πού ασφαλώς δέν μπορεί νά είναι τυχαία, θά πρέπει νά εξηγηθεί ως άποτέλεσμα τής επιθυμίας τής αναθέτριας νά εκφράσει έτσι σαφέστερα τούς ιδιαίτερους συναισθηματικούς δεσμούς πού είχε αναπτύξει με τήν πόλη τής Θεσσαλονίκης ύστερα από μακροχρόνια παραμονή. Με τήν έννοια αυτή είναι πιθανόν ότι ή επιγραφή πού άφορά τίς ευεργεσίες προς τόν ναό τής Ίσιδος προέρχεται από μία εποχή παλαιότερη εκείνης τής νέας επιγραφής.³⁴

Οί δύο αναθηματικές επιγραφές τής Πόσιλλας, μολονότι αφήνουν άνοικτά όρισμένα προβλήματα πού άφορούν τίς πρωϊότερες φάσεις τής οικογενειακής ιστορίας των Ανιί τής Θεσσαλονίκης, όπως εκείνα τής προέλευσης³⁵

33. Βλ. σημ. 9. Σέ ό,τι άφορά τή Θεσσαλονίκη ή μοναδική άλλη δίγλωσση επιγραφή, όπου τό ελληνικό κείμενο προηγείται του λατινικού, είναι, όσο γνωρίζω, ή επιτύμβια στήλη Άρχ. Δελτ. 1968 Χρονικά Β 2, 326 (*Γάϊε Ποπίλλιε χαιρε / και σύ πολλά τις ποτ' εΙ / C · Popilii · salve · et · tu · quisque · es*). Τό σχήμα των γραμμάτων καθώς επίσης και ή άπουσία του έπωνυμίου από τό όνομα του νεκρού (για τό θέμα αυτό βλ. J. Kajanto, *The Latin Cognomina*, Helsinki 1965, 19 και του ίδιου, «On the Chronology of the Cognomen in the Republican Period», *Actes du Colloque international sur l'onomastique latine*, Paris 1977, 63-70) επιτρέπουν τή χρονολόγησή της στον 1. αί. π.Χ. και πάντως πριν από τήν αύγουσταία περίοδο. Τό όνομα γένους Ποπίλλιος μαρτυρείται στή Θεσσαλονίκη τόν 1. αί. μ.Χ., βλ. *IG X 2 1*, 68, 87 και *SEG 36*, 644 (= Ί. Βοκοτοπούλου κ.ά., *Όδηγός έκθεσης Θεσσαλονίκης από τά προϊστορικά μέχρι τά χριστιανικά χρόνια*, Άθήνα 1986, αρ. 144 πρβλ. *Bull. épigr.* 1988, 846), πού χρονολογείται από μέν τούς εκδότες του όδηγοῦ στον 1. αί. π.Χ. από δε τόν εκδότη του *SEG H*. Pleket μάλλον στον 2. αί. μ.Χ.

34. Έτσι θά μπορούσε ένδεχομένως νά έρμηνευθεί τό γεγονός ότι στήν σχετιζόμενη με τόν ναό τής Ίσιδος επιγραφή ή Πόσιλλα δέν αισθάνεται τήν ανάγκη νά δηλώσει τή νομιμοφροσύνη της προς τόν Αύγουστο: με άλλα λόγια δηλ. δέν αποκλείεται ή επιγραφή αυτή νά προέρχεται από τά πρώτα χρόνια τής κυριαρχίας του Αύγουστου και πάντως πριν από τό 10 π.Χ. πού είναι ή περίοδος κατά τήν όποία ό τελευταίος άκολούθησε έχθρική έναντι τής λατρείας των αιγυπτιακών θεοτήτων πολιτική βλ. σχετικά P. Lambrechts, *Augustus en de Egyptische Godsdienst*, Brussel 1956.

35. Τό γεγονός ότι τό όνομα γένους Ανιύς άπαντά μεταξύ των Ίταλικών τής Δήλου (βλ. έπ. σημείωση) άφενός και ή πιθανή υπόθεση ότι ένα μέρος των Ίταλικών πού εγκαταστάθηκαν στή Θεσσαλονίκη προερχόταν από τήν μεγάλη Ιταλική κοινότητα του νησιού μετά τήν καταστροφή του στα μέσα του 1. αί. π.Χ. άφετέρου (βλ. Ριζάκης

ἢ τῶν σχέσεων τους μέ ἄλλους ὁμώνυμους Ἱταλικούς ἀπό τήν ἑλληνόφωνη Ἀνατολή,³⁶ ἐντούτοις χάρη στίς νέες πληροφορίες τους γιά τόν πλοῦτο τῆς Πόσιλλας καί τή σχέση της μέ τήν πόλη μᾶς ἐπιτρέπουν νά ἀντιληφθοῦμε καλύτερα τήν ἱστορία τῆς οἰκογένειας στούς ἐπόμενους αἰῶνες. Οἱ Avii τῶν νεότερων γενεῶν ἐνσωματώνονται πλήρως στή ζωή τῆς Θεσσαλονίκης, ὅπου μάλιστα σέ ὀρισμένες περιπτώσεις χάρη στό κοινωνικό τους κύρος πού ἀπορρέει ἀπό τόν πλοῦτο τους καταλαμβάνουν ὑπάτα ἀξιώματα. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. μέ τόν Aulus Avius Sabinus, ἴσως ἀνεψιό τῆς Πόσιλλας ἀπό κάποιον ἀδελφό της, ὁ ὁποῖος σέ ἀναθηματική ἐπιγραφή πού θά πρέπει νά ἐπαναχρονολογηθεῖ μεταξύ τῶν ἐτῶν 35-39 μ.Χ. ἐμφανίζεται ὡς πολιτάρχης.³⁷ Τό ἄλλο γνωστό μέλος τῆς οἰκογένειας πού ζεῖ τόν ἴδιο αἰῶνα κάποιος Aulus Avius Laetus συμμετέχει ὡς μύστης σέ ἓνα θρησκευτικό σύλλογο τῆς δημοφιλοῦς μεταξύ τῶν Μακεδόνων λατρείας τοῦ θεοῦ (Διός) Ὑψίστου³⁸. Στήν

[Σημ. 6], 518, ὁ ὁποῖος, ὥστόσο, δέν συμπεριλαμβάνει τό ὄνομα Avius στά gentilicia πού εἶναι κοινά στή Δῆλο καί τή Θεσσαλονίκη), καθιστοῦν πιθανή τήν ὑπόθεση ὅτι οἱ Avii τῆς πόλης θά μποροῦσαν νά προέρχονται ἀπό τή Δῆλο, ἐφόσον μάλιστα οἱ ἐπιγραφές τῆς Πόσιλλας χρονολογοῦνται τήν ἐποχή τοῦ Αὐγούστου. Μέ τά πενιχρά στοιχεῖα πού διαθέτουμε δέν μπορεῖ, ὥστόσο, νά ἀποκλεισθεῖ τελείως ἡ προέλευσή τους ἀπό κάποια ἄλλη πόλη τῆς ἑλληνόφωνης Ἀνατολῆς ἢ ἀπευθείας ἀπό τή Δύση.

36. Στίς ἐπιγραφές τῆς Πύδνας (Μ. Δήμιτσας, *Ἡ Μακεδονία ἐν λίθοις φθεγομένοις καί ἐν μνημείοις σωζομένοις*, Ἀθήνα 1896, ἀρ. 162) καί τῶν φθιωτικῶν Θηβῶν (SEG 28, 529 τοῦ 1. αἰ. μ.Χ.), πού ἀναφέρει ἡ Τρακοσοπούλου (Σημ. 8), 1543, σημ. 20 θά πρέπει νά προστεθοῦν οἱ ἐξῆς ἄλλες ἐπιγραφικές μαρτυρίες γιά Ἱταλικούς πού ἔφεραν τό ὄνομα Avius καί ἦταν ἐγκατεστημένοι σέ πόλεις τῆς Ἀνατολῆς: Μ.- Th. Couilloud, *Les monuments funéraires de Rhénée*, Paris 1974, 181, ἀρ. 371 (πρβλ. J. Hatzfeld, BCH 36, 1912, 20), ἀχρονολόγητη ἐπιτάφια ἐπιγραφή ἀπό τή Ρήνια: IG II², 4512 (πρβλ. SEG 23, 127) ἀπό τήν Ἀττική τῶν μέσων τοῦ 2. αἰ. μ.Χ. καί I. Parion, 5 τοῦ 1. αἰ. μ.Χ., ἄν κρίνουμε ἀπό τήν παρουσία σέ αὐτήν κάποιου Λ. Φλάβιου. Στήν τελευταία, μία ἀνάθεση τῶν μελῶν ἐνός συλλόγου ψαράδων, ἀπαντᾷ ὁ μεγαλύτερος ἀριθμός (6) Avii πού μοῦ εἶναι γνωστός ἀπό τήν Ἀνατολή. Γιά τό ὄνομα γενικά βλ. Η. Solin - O. Salomies, *Repertorium nominum gentilicium et cognominum Latinorum*, Hidelshcim 1988, 30 καί γιά τή διάδοσή του στή Δύση βλ. Α. Mócsy, *Nomenclator*, Budapest 1983, 38. Μέ τά διαθέσιμα στοιχεῖα εἶναι ἀδύνατο νά καταλήξουμε σέ ὁποιαδήποτε ὑπόθεση γιά τή σχέση τῶν παραπάνω Avii ἢ κάποιων ἀπό αὐτούς μέ τόν ἐμπλεκόμενο στήν διαβόητη ὑπόθεση τοῦ Faberius τραπεζίτη Avius πού ἀναφέρει ὁ Κικέρων στήν ἐπιστολή Ad Atticum XII 5a τοῦ 45 π.Χ. Γιά τό πρόσωπο αὐτό βλ. D. R. Shackleton-Bailey, *Letters to Cicero*, 1966 τόμ. V, 347 μέ τήν παλαιότερη βιβλιογραφία.

37. Βλ. IG X 2 1, 126 στ. 3· γιά τήν ἐπαναχρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς βλ. J. Touratsoglou (Σημ. 5), 10 σημ. 41 πρβλ. SEG 38, 691. Συγγένεια (ἄγνωστη ποιά ἀκριβῶς) ἀνάμεσα στήν Πόσιλλα καί τόν Αὔλο Ἀουῖο Σαβεῖνο εἶχε ὑποθέσει ἦδη ἡ πρώτη ἐκδότρια τῆς σχετικῆς μέ τήν Ἰσιδα ἐπιγραφῆς βλ. Τρακοσοπούλου (Σημ. 8), 1544.

38. Βλ. τοὺς καταλόγους IG X 2 1, 68-9 στ. 47 καί 37 πού σύμφωνα μέ τόν Edson χρονολογοῦνται τόν 1. αἰ. μ.Χ. καί πάντως μετά τό 69 μ.Χ. Ὅτι τά δύο αὐτά πρόσωπα

Ίδια οικογένεια θά πρέπει επίσης νά ἀνήκουν καί ἄλλα πρόσωπα πού ἀναφέρονται σέ ἐπιγραφές τοῦ 2. καί 3. αἰ. μ.Χ. Τοῦτο ἰσχύει λ.χ. γιά κάποια Πώλλα Ἀυία, πού ἀφιερώνει ἕνα ἀνάθημα στήν Ἰσιδα τόν 2. αἰ. μ.Χ.³⁹ ἢ γιά κάποια Ἀυία Τερτία πού μαζί μέ τόν σύζυγό της Αἴλιο Τελεσφόρο κατασκευάζουν τόν 2./3. αἰ. μ.Χ. ἐν ζωῇ ἐπιτάφιο μνημεῖο γιά τή νεκρή τους κόρη Εὐχάριον καί τούς ἑαυτούς τους.⁴⁰ Μέ τήν οικογένεια ἐνδέχεται επίσης νά συνδέονται κάποιοι Μ. Ἀούιος Πρμιγένης, πού ἀναφέρεται στή σαρχοφάγο τῆς συζύγου του Φλαβίας Διγηήσεως (2. αἰ. μ.Χ.),⁴¹ καί κάποιοι Λ. Ἀούιος πάτρων τριῶν ἀπελευθέρων, τοῦ Θύρσου, τοῦ Ζωσίμου καί τῆς Σαλβίας, πού μᾶς εἶναι γνωστοί ἀπό μία δίγλωσση (λατινικά-ἑλληνικά) ἐπιτάφια ἐπιγραφή τοῦ 2. αἰ. μ.Χ.⁴² Τήν ἐπιβίωση τῆς οικογένειας ὡς καί τίς ἀρχές τοῦ 3. αἰ. μ.Χ. ἐπιτρέπουν τέλος νά συμπεράνουμε ἐμμέσως ἡ ὑψηλή κοινωνική θέση καί τό πρῶτο ὄνομα γένους πού φέρει κάποιοι Ἀυίος Αὐρήλιος Κλαυδιανός ὁ νεότερος, ἱερεὺς καί ἀγωνοθέτης τοῦ θεοῦ Φούλβου τό 206 μ.Χ.· εἶναι πιθανόν ἕνας ἀπό τούς γονεῖς ἢ προγόνους του νά ἦλθε σέ ἐπιγαμία μέ κάποια οικογένεια ντόπιων Θεσσαλονικέων πού πῆραν τή ρωμαϊκή πολιτεία (Αὐρηλιοί) πρὶν ἀπό τό 212 μ.Χ.⁴³

Τό παράδειγμα τῆς οικογενειακῆς ἱστορίας τῶν Αννί, οἱ ὁποῖοι μέ τήν πάροδο τοῦ χρόνου ἐνσωματώθηκαν στήν τοπική ἀριστοκρατία καί τή ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης, εἶναι τυπικό γιά πολλές ἄλλες οικογένειες Ἰταλικῶν ἐγκατεστημένων σέ πόλεις τῆς ἑλληνικῆς Ἀνατολῆς.⁴⁴ Στήν ἀναθηματικὴ ἐπιγραφή γιά τήν ὁποία κάναμε λόγο παραπάνω καί στήν ὁποία ἐμφανίζεται ὡς πολιτάρχης ὁ Αὐλὸς Ἀούιος Σαβεῖνος, ἀναφέρονται νά κατέχουν τό ἴδιο ἀξίωμα δύο ἀκόμη Ἰταλικοί: Ὁ Γάιος Ἀγιλλῆϊος Ποτεῖτος, πού σέ ἄλλη ἐπιγραφή ἀναφέρεται ὡς ταμίης τῆς πόλης, καί ὁ Σωσίπατρος, γιὸς τοῦ Λούκιου Πόν-

ἀνήκαν πράγματι στήν οικογένεια προκύπτει τόσο ἀπὸ τό praenomen Aulus ὅσο καί ἀπὸ τό λατινικό cognomen πού φέρουν. Γιά τήν λατρεία τοῦ Διὸς Ὑψίστου στήν Μακεδονία καί τίς σχετικὲς μαρτυρίες βλ. τελευταία Π. Χρυσοστόμου, «Ἡ λατρεία τοῦ Διὸς Ὑψίστου στήν Ἑδεσσα», *Ἡ Ἑδεσσα καί ἡ περιοχὴ της. Ἱστορία καί Πολιτισμός, Πρακτικά Α΄ Πανελληνίου ἐπιστημ. συμποσίου (4-6 Δεκ. 1992)*, Ἑδεσσα 1995, 99-110 ὅπου καί ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

39. IG X 2 1, 101.

40. IG X 2 1, 813.

41. IG X 2 1, 615.

42. IG X 2 1, 723.

43. IG X 2 1, 236.

44. Γιά τή βαθμιαία ἐνσωμάτωση τῶν Ἰταλικῶν στή ζωὴ τῆς Θεσσαλονίκης βλ. Ἀ. Ριζάκης (Σημ. 6), 522 κ.ἑξ.· γιά τό ἴδιο φαινόμενο σέ ἄλλες ἑλληνικὲς πόλεις τῆς Ἀνατολῆς βλ. J. Hatzfeld (Σημ. 2), 300 κ.ἑξ. καί τελευταία Μ. Errington, *Aspects of the Roman Acculturation in the East under the Republic*, *Alte Geschichte und Wissenschaftsgeschichte Festschrift für K. Christ*, Darmstadt 1988, 140 κ.ἑξ.

τιου Σεκούνδου καί τῆς Ἑλληνίδας Κλεοπάτρας.⁴⁵

Ἐπίμετρο: ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Θέρμης καί τὰ νοτιοανατολικά ὄρια τῆς ἀρχαίας Θεσσαλονίκης

Ἐκτός ἀπό τή γενικότερη σημασία της γιά τήν Ἱταλική κοινότητα τῆς Θεσσαλονίκης ἡ νέα ἐπιγραφή παρουσιάζει ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιά τήν τοπική ἱστορία της. Καί τοῦτο διότι ἡ ὑπαρξη θερμῶν ἰαματικῶν πηγῶν στό *territorium* τῆς πόλης καί ὁ τόπος εὑρεσης τῆς νέας ἐπιγραφῆς θέτουν δύο σχετικά προβλήματα. Τό πρῶτο εἶναι τό πολυσυζητημένο πρόβλημα τῆς προέλευσης τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Θέρμης, ἡ ὁποία ὑπῆρξε τό σημαντικότερο πόλισμα τῆς περιοχῆς πρὶν ἀπό τήν ἴδρυση τῆς Θεσσαλονίκης. Θά ἦταν περιττό νά ἐπαναλάβουμε ἐδῶ *in extenso* τή σχετική συζήτηση πού χρονολογεῖται ἤδη ἀπό τόν περασμένο αἰῶνα.⁴⁶ Τό νέο εὑρημα ἀποδεικνύει ὅτι οἱ ἐνδοιασμοί πού διατυπώθηκαν στή νεότερη ἔρευνα γιά τόν συσχετισμό τοῦ ὀνόματός της μέ θερμές πηγές, τόν ὁποῖο εἶχε προτείνει ἤδη ὁ Μαργαρίτης Δήμιτσας,⁴⁷ εἶναι ἀβάσιμοι καί θά πρέπει νά ἐγκαταλειφθοῦν. Τόν συσχετισμό εἶχαν ἀρνηθεῖ ἐπίμονα μεταξὺ τῶν ἄλλων οἱ Charles Edson καί Γεώργιος Μπακαλάκης, ὁ πρῶτος, ἐπειδή τήν ἐποχή του δέν διέθετε ὁποιαδήποτε μαρ-

45. Βλ. *IG X 2 1*, 126 στ. 5-6 καί 1-3 ἀντίστοιχα. Βλ. ἐπίσης *IG X 2 1*, 1 133 στ. 14-15 ὅπου ὁ Γ. Ἀγγιλλῆος Ποτεῖτος ἐμφανίζεται ὡς ταμίας τῆς πόλης. Ὡς ἐπιχειρημα ὑπέρ τῆς ἀποψης ὅτι ἡ πρωϊμότερη μαρτυρία γιά τήν παρουσία τῆς οἰκογένειας τῶν Agillei στή Θεσσαλονίκη εἶναι τό ἀνάθημα *IG X 2 1*, 98 (τοῦ 1. αἰ. π.Χ. ἢ τοῦ 1. αἰ. μ.Χ. κατά τόν Edson) κάποιου Μάαρκου Ἀγγιλλῆου στήν Ἰσιδα πού ὑποστηρίζει ὁ Ἄ. Ριζάκης (Σημ. 6) 515, σημ. 12, ὁ ὁποῖος δικαιολογημένα χρονολογεῖ τήν ἐπιγραφή στόν 1. αἰ. π.Χ., ἐπειδή τό πρόσωπο αὐτό δέν φέρει *cognomen*, μπορεῖ νά χρησιμοποιηθεῖ καί ἡ γραφή Μάαρκος τῆς ὁποίας τὰ ὀψιμότερα παραδείγματα πού μοῦ εἶναι γνωστά δέν εἶναι μεταγενέστερα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς ρεπουμπλικανικῆς ἐποχῆς· γιά ἓνα τελευταῖο παράδειγμα ἀπό τήν Μακεδονία μέ τή σχετική βιβλιογραφία βλ. *BCH 118*, 1994, 216 καί σημ. 5.

46. Μιά ἐπισκόπηση, ἀσφαλῶς ὄχι ἐξαντλητική, τῶν ἀπόψεων γιά τό πρόβλημα τοῦ ὀνόματος τῆς Θέρμης δίνει ὁ Μ. Vickers, «*Therme and Thessaloniki*» στόν τιμητικό τόμο *Studies in honor of Ch. Edson*, Thessaloniki 1981, 237-8. Γιά τίς κατά καιρούς διατυπωθεῖσες θεωρίες σχετικά μέ τή θέση τῆς ἀρχαίας Θέρμης (ἦτοι σημερινή Θέρμη, Μικρό Καραμπουρνό, Ἄνω Τούμπα καί κέντρο τῆς σημερινῆς Θεσσαλονίκης) βλ., ἐκτός ἀπό τήν προαναφερθεῖσα ἐργασία τοῦ Μ. Vickers, F. Papazoglou (Σημ. 2), 190-196 καί τελευταῖα Μ. Τιβέριος, «Ἀπό τὰ ἀπομεινάρια ἐνός ἱεροῦ περὶ τόν Θερμαῖον κόλπον», στόν τιμητικό τόμο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη. Πόλις καί Χώρα στήν Ἀρχαία Μακεδονία καί Θράκη*, Θεσσαλονίκη 1990, 77-81.

47. Βλ. Μ. Δήμιτσας, *Ἀθήναιον* 1879, 71 πού εἶκασε τήν ὑπαρξή τους ἀπό τίς θερμές ἰαματικές πηγές τῆς ἐποχῆς του στά Λουτρά Σέδες. Τό συμπέρασμα αὐτό ἰσχύει καί γιά τήν περίπτωση πού θά δεχόταν κανεῖς ὅτι ἡ ἐπιγραφή μεταφέρθηκε ἀπό ἄλλοῦ.

τουρία για ύπαρξη θερμών πηγών στη σημερινή Θέρμη (Σέδες) κατά την αρχαιότητα,⁴⁸ ο δεύτερος, επειδή επιπλέον ήθελε να συνδέσει το όνομα της πόλης με τον απεικονιζόμενο σε ένα (χαμένο σήμερα) ανάγλυφο δαίμονα, του οποίου υπέθετε αφενός ότι το όνομα ήταν Θερμαίος και αφετέρου ότι η λατρεία ενσωματώθηκε στη λατρεία του Διονύσου, που ήταν δημοφιλής στη Θεσσαλονίκη.⁴⁹

Ήξιζει στο σημείο αυτό να επισημανθεί ότι τον συσχετισμό του ονόματος της αρχαίας Θέρμης με θερμές ιαματικές πηγές και μάλιστα την ύπαρξή τους στην ευρύτερη περιοχή της Θεσσαλονίκης, με τις επιβαλλόμενες επιφυλάξεις λόγω της αποσπασματικής κατάστασης με την οποία διεσώθη η σχετική μαρτυρία, είχε υποθέσει και ο L. Robert στηριζόμενος στη φράση *υδάτων εις θεραπείαν* ενός επιγραφικού θραύσματος.⁵⁰ Επειδή η ενδιαφέρουσα αυτή επιγραφή κατά περιεργο τρόπο παρέμεινε εκτός του corpus των επιγραφών της Θεσσαλονίκης, επαναδημοσιεύουμε εδώ το κείμενό της με τις συμπληρώσεις του Robert και μικρές μόνο βελτιώσεις που επέτρεψε η αυτοψία της πέτρας (φωτ. αρ. 2).⁵¹

48. Βλ. Ch. Edson, «Notes on the Thracian phoros», *CPh* 52, 1947, 101-2. Αντίθετα από ό,τι δέχεται ο τελευταίος η φράση *...και του των θερμών υδάτων οικου καθελών...* βυζαντινού κειμένου του 7. αϊ. αναφέρεται σε βαλανείο της πόλης βλ. M. Vickers, «Sirmium or Thessaloniki?», *BZ* 67, 1974, 343 σημ. 26a.

49. Βλ. Γ. Μπακαλάκης, «Θερμαίος», *Αρχ. Έφ.* 1953-4, 221-9 και του ίδιου, «Therme - Thessalonike», *Antike Kunst*, Beiheft 1, 1963, 31 πρβλ. κριτική του Vickers (Σημ. 42), 237. - Αντίθετα προς το πρόβλημα της προέλευσης του ονόματος, θά ήταν υπερβολικό να δεχθούμε ότι το νέο εύρημα επιλύει το πρόβλημα της θέσης της αρχαίας Θέρμης. Η σύνδεση αυτή είναι συνήθης στην έρευνα, αλλά η ύπαρξη θερμών πηγών στα Λουτρά Σέδες δεν σημαίνει υποχρεωτικά και ταύτιση της θέσης τους ή της παρακείμενης Θέρμης (Σέδες) με την αρχαία Θέρμη. Το αποφασιστικό επιχείρημα που θά πρέπει να βάρυνε για την επιλογή του ονόματός της στην αρχαιότητα ήταν προφανώς ότι οι πηγές βρίσκονταν μέσα στο κυριαρχικό της έδαφος. Τίποτε δεν αποκλείει ωστόσο ότι οι πηγές αυτές απείχαν κάποια χιλιόμετρα από το αστικό της κέντρο. Το που εκείτο αυτό το τελευταίο είναι ένα άλλο ανεξάρτητο πρόβλημα που, κατά τη γνώμη μου, κακώς έχει συνδεθεί με εκείνο της προέλευσης του ονόματος της αρχαίας Θέρμης.

50. L. Robert (Σημ. 5), 220 κ.ξ., ο οποίος την είχε δει στο παλαιό Μουσείο της πόλης τό 1932.

51. Η επιγραφή φυλάσσεται στο σημερινό Μουσείο της πόλης με αρ. εύρ. 6663. Τά μέτρα της έχουν ως έξης: μέγιστο ύψος 0,20 μ., μέγιστο πλάτος 0,21 μ., πάχος 0,10 μ.· τό ύψος των γραμμάτων είναι 0,016 μ. και τά διάστιχα 0,011 μ. Στο εύρετήριό του Μουσείου δεν αναφέρεται κανένα στοιχείο για την προέλευσή της. - Ενδιαφέρουσα είναι η άποψη του άνωμμου συντάκτη του εύρετηρίου ότι τό άποσπασμα αυτό συνανήκε με τά δημοσιευμένα ως *IG X 2 1, 14* (τιμητικό ψήφισμα του 133 μ.Χ.) ύπ. αρ. 2225, 2341 και 2341B άποσπάσματα του Μουσείου Θεσσαλονίκης, χωρίς όμως να συναρμόζει με αυτά. Η όμοιότητα του σχήματος των γραμμάτων σε όλα τά παραπάνω

----- μήσας τῶν -----
 -----ν ὑδάτων εἰς θεραπ[είαν] -----
 -----ως πλουσίαν ἐπεισα[γ-]
 -----τικεν διατελεῖ -----
 5 -----[ὠφέ?]λιαν τῶν π[ολιτῶν?]
 -----τόπον -----
 -----των-----

Στ. 1. ἰογ Robert· στ. 2 θεραπ[είαν] Robert· στ. 5 [ὠφέ?]λιαν, π[ολιτῶν?] Robert· στ. 3 ὡς Robert· στ. 7 των ego.

Τό δεύτερο —τοπογραφικῆς φύσης— πρόβλημα πού θέτει ἡ νέα ἐπιγραφή ἀφορᾷ τὸ νοτιοανατολικὸ ὄριο τῆς χώρας τῆς Θεσσαλονίκης.⁵² Προηγουμένως ἀπαιτεῖται, ὥστόσο, νά διευκρινισθεῖ ἂν ἡ νέα ἐπιγραφή βρέθηκε *in situ* στή θέση τοῦ οἰκοδομικοῦ συγκροτήματος τῶν ἱαματικῶν λουτρῶν τοῦ σημερινοῦ Σέδες ἢ ἂν μεταφέρθηκε ἐκεῖ ἀπὸ ἄλλοῦ. Τό μεγάλο βῆμα τῆς πέτρας καί ἡ ἀπουσία ὁποιασδήποτε ἔνδειξης γιὰ δευτέρη χρήση θά μπορούσαν νά θεωρηθοῦν ὡς ἰσχυρές ἔνδειξεις, δέν καθιστοῦν ὁμῶς ἀπὸ μόνες τους ὑποχρεωτικὴ τὴν ἄποψη ὅτι ἡ νέα ἐπιγραφή βρέθηκε *in situ* ἢ στήν ἐγγύς περιοχὴ. Πολύ περισσότερο ὑπὲρ τῆς ἄποψης αὐτῆς συνηγορεῖ, κατὰ τὴ γνώμη μου, τὸ ὅτι στήν περιοχὴ εὐρεσῆς τῆς τόσο κατὰ τὴν τουρκοκρατία ὅσο καὶ σήμερα ὑπάρχουν θερμὲς ἱαματικὲς πηγές. Συνεπῶς ἂν δεχόμεσταν εὐρεσὴ τῆς κατὰ χώραν, μέ δεδομένο ὅτι ἡ ἀφιέρωση τῆς Πόσιλλας γίνεται *tῆ πόλει / civitati Thessalonicensium*, ἢ ὑπὸ συζήτηση ἐπιγραφή θά συνιστοῦσε τὴν πρώτη, ἀπὸ ὅσο γνωρίζω, μαρτυρία ὅτι τὸ νοτιοανατολικὸ ἄκρο τοῦ *territorium* τῆς Θεσσαλονίκης ἔφθανε τουλάχιστον ὡς καὶ τὰ σημερινὰ Λουτρά Σέδες ἢ τὴν γειτονικὴ περιοχὴ, δηλ. περίπου σὲ ἀπόσταση 15 χιλ. ἀπὸ τὸ κέντρο τῆς σημερινῆς Θεσσαλονίκης. Τό συμπέρασμα αὐτὸ θά συνεπαγόταν μέ τὴ σειρά του μία ἀκόμη ἀμφισβήτηση τῆς πληροφορίας τοῦ Πλίνιου τοῦ πρεσβυτέρου (IV, 36) ὅτι τὶς μέρες του ἡ Θέρμη ὑπῆρξε ἀνεξάρτητη πόλη, πληροφορία τῆς ὁποίας ἡ ἀνακρίβεια εἶχε ἤδη ἐλεγχθεῖ μέ διαφορετικὴ ἐπιχειρηματολογία ἀπὸ τὴν προηγούμενη ἔρευνα.⁵³

Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

Π. Νίγδελης

ἀποσπάσματα καὶ χαρακτηριστικὲς λέξεις τοῦ ἀποσπάσματος ἀρ. 6663 πού προσιδιάζουν σὲ ἓνα ψήφισμα, ὅπως λ.χ. ἡ μετοχὴ σὲ *-ήσας* καὶ τὸ ῥῆμα *διατελεῖ* καθιστοῦν τὴν ἔλκυστικὴ αὐτὴ ὑπόθεση δεκτικὴ περαιτέρω ἔρευνας.

52. Γιὰ τὴ χώρα τῆς Θεσσαλονίκης βλ. τελευταία Δ. Παπακωνσταντίνου-Διαμαντούρου, «Χώρα τῆς Θεσσαλονίκης, μιά προσπάθεια ὀριοθέτησης», στὸν τιμητικὸ τόμο *Μνήμη Δ. Λαζαρίδη* (βλ. σημ. 46), Θεσσαλονίκη 1990, 99-107 ὅπου καὶ ἡ παλαιότερη βιβλιογραφία.

53. Βλ. π.χ. F. Papazoglou (Σημ. 2), 194.

ZUSAMMENFASSUNG

DIE ITALIKERFAMILIE DER AULI AVII AUS THESSALONIKE UND EINE NEUE BILINGUE WEIHINSCHRIFT DER AVIA POSILLA

Es handelt sich um die Erstveröffentlichung und den historischen Kommentar einer bilinguen (griechisch-lateinischen) Weihinschrift, die in der Gegend von Loutra Sedes, 15 km südöstlich des heutigen Stadtzentrums von Thessalonike, gefunden wurde.

In der Inschrift werden heiße Quellen (τὰ θερμὰ / aquae), ein Tempel (ναός / aedes), ein Wasserbecken (δεξαμενὴ / piscina) sowie das Wasserbecken umgebende Säulenhallen (στοαὶ / porticus) als Weihgeschenke der reichen Italikerin Avia A. f. Posilla für den Kaiser Augustus, die Stadt Thessalonike und Herakles aufgeführt. Die gleiche Italikerin ist uns aus einer kürzlich veröffentlichten, ebenfalls bilinguen (lateinisch-griechischen) Weihinschrift bekannt (Ἀρχαία Μακεδονία V, 1542), die Reparaturarbeiten an dem bedeutenden Isistempe in Thessalonike und die Errichtung des Pronaos desselben zum Inhalt hat.

Der Verfasser des Artikels datiert die neu gefundene Inschrift aufgrund des Titels pontifex maximus des Augustus in die Zeit zwischen 12 v. Chr. und 14 n. Chr. und erörtert die möglichen Gründe für das Fehlen dieses Titels in der griechischen Version. Im folgenden interpretiert er die Nutzung der in der Inschrift erwähnten Bauwerke, wobei er einerseits von dem Begriff θερμὰ, den er als heiße Heilquellen versteht, und andererseits von der Tatsache ausgeht, daß die Bauten ausser dem Kaiser und der Stadt, auch Herakles geweiht waren, der u.a. auch als Gott der Heilquellen verehrt wurde. Aus diesen Gründen sowie unter Berücksichtigung der in der Inschrift erwähnten Säulenhallen hält der Verfasser die Nutzung des Beckens als Schwimmbecken für wahrscheinlich.

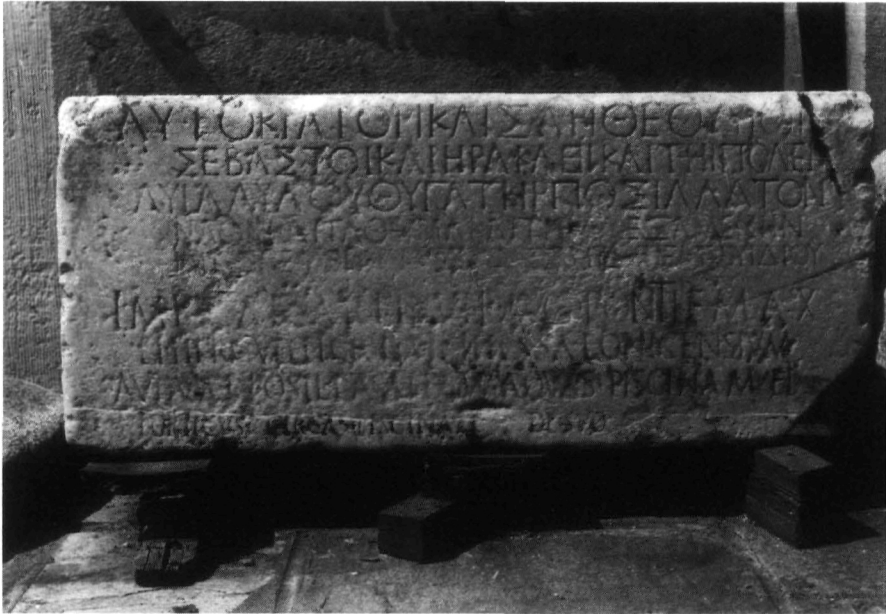
Desweiteren werden ähnliche Schenkungen aus anderen griechischen Städten erwähnt, durch die Italiker zum Aufbau und zur Verschönerung ihrer neuen Heimat beitrugen. Dann werden die möglichen Beweggründe der Schenkungen der Posilla und ihre Einstellung ihrer griechischen Umgebung gegenüber besprochen. Nach Meinung des Verfassers kann die wechselnde Reihenfolge der Sprachen in den beiden Inschriften zur Klärung des zuletzt genannten Problems herangezogen werden, da es sich s. W. um einen

Präzedenzfall handelt. Dieser Wechsel, zweifellos eine Abweichung von der Regel, wird als Ausdruck der besonderen Bindung der Posilla an die Stadt Thessalonike erklärt, die auf ihren langjährigen Aufenthalt dort zurückzuführen ist. Das würde bedeuten, daß die neugefundene Inschrift jünger ist als die Isistempel-Inschrift.

Zum Schluß wird die Geschichte der übrigen bekannten Mitglieder der Familie der Avii anhand der einschlägigen Inschriften bis zum Anfang des 3. Jhdts n. Chr. verfolgt, aus denen die gesellschaftliche Integration dieser reichen Familie in das Leben der Stadt hervorgeht.

Im Anhang werden zwei topographische Probleme besprochen, mit denen uns die neue Inschrift konfrontiert. Das erste bezieht sich auf die vieldiskutierte Frage nach der Herkunft des Namens des antiken Therme, der bedeutendsten Stadt der Gegend vor der Gründung Thessalonikes. Der Verfasser vertritt die Ansicht, daß der Name der Stadt tatsächlich auf die Existenz von heißen Quellen, wie den in der Inschrift erwähnten, zurückzuführen ist, trotz der Einwände, die in der älteren Forschung gegen eine derartige Auslegung erhoben wurden.

Das zweite Problem betrifft die südöstliche Grenze des Territoriums von Thessalonike. Nach Meinung des Verfassers spricht vor allem die seit der Türkenherrschaft belegte Existenz von heißen Quellen am Fundort der Inschrift dafür, daß sie in situ oder jedenfalls in der näheren Umgebung ihres ursprünglichen Aufstellungsorts gefunden wurde. Das würde bedeuten, daß uns mit der Inschrift ein erster Beleg dafür vorliegt, daß sich die südöstliche Grenze des Territoriums von Thessalonike bis in die Gegend von Loutra Sedes erstreckte.

Π. Νίγδελς, εικ. 1.: Ἡ οἰκογένεια τῶν Ἰταλικῶν Auli Avii στή Θεσσαλονίκη. (S. 51).

Π. Νίγδελς, εικ. 2.: Ἐπίμετρο: Ἡ προέλευση τοῦ ὀνόματος τῆς ἀρχαίας Θέρμης. (S. 63).